

SHOPENGAUER VA SHARQ TA'LIMOTLARI: IRODA VA AZOB-UQUBAT

SADULLAYEV Sardor Saydiganiyevich

O'zMU mustaqil izlanuvchisi

tel.: +99890 981-48-80;

e-mail: manaviy@rambler.ru

ANNOTATSIYA

Artur Shopengauerning “Iroda dunyosi” asarida iroda va tasavvur konsepsiyalari falsafaning asosiy nuqtalari sifatida talqin qilinadi. Iroda dunyoning metafizik mohiyati sifatida, tasavvur esa uning ko‘rinishi sifatida ko‘riladi. Shopengauerning falsafasi sharq ta’limotlari, xususan buddizm va hinduizmdan ilhomlanib, g‘arb metafizikasi bilan sintez yaratib, irratsional kuch – irodaning inson hayotidagi azob-uqubatga olib kelishini ta’kidlaydi. U ozodlikni san’at, axloq va zohidlik orqali amalga oshirish mumkin deb hisoblaydi. Bu falsafa o‘z davrida inqilobiy bo‘lib, Nitsshe, Freyd va ekzistensializmga ta’sir ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: iroda, tasavvur, dukxa (azob-uqubat), mayya, nirvana, pessimizm, san’at va axloq, Sharq-g‘arb sintezi.

KIRISH

Artur Shopengauerning “Iroda dunyosi” (1819) g‘arb falsafasida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Unda Shopengauer dunyoni ikki asosiy tushuncha – iroda va tasavvur prizmasida talqin qiladi. Iroda olamning metafizik asosi, maqsadsiz va doimiy harakatdagi kuch sifatida, tasavvur esa aqlimiz orqali idrok qilinadigan voqealik sifatida tavsiflanadi. Shopengauerning bu tizimi sharq falsafalari, xususan buddizmning “dukxa” (azob-uqubat) va hinduizmning “Mayya” konsepsiyalaridan ta’sirlangan. Ushbu asar sharq va g‘arb falsafalarining sintezini yaratib, iroda va azob-uqubat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlaydi. Shopengauerning pessimistik dunyoqarashi, san’at va axloqning metafizik ahamiyati, shuningdek, irratsional kuchga urg‘u berishi keyingi falsafiy oqimlarga, jumladan psixoanaliz va ekzistensializmga muhim ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu maqola Shopengauer falsafasining asosiy g‘oyalari, uning sharq ta’limotlari bilan o‘xshashliklari va g‘arb falsafasidagi o‘rnini ko‘rib chiqadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tarixiy-tahliliy, komparativistik, mantiqiy-tahliliy, falsafiy-ontologik, gnoseologik, aksiologik (qadriyatli) tahlil, axloqiy-etik tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Sharq mamlakatlarida, xususan, Yaponiya, Xitoy va Hindistonda Shopengauer falsafasi asosan uning buddizm va hinduizm bilan bogʻliq qarashlari orqali tadqiq qilingan. Yaponiyada T.Yamaguchi [1] va K.Nakamura [2] kabi olimlar Shopengauerning metafizik tizimini buddizmning nirvana va dukxa konsepsiyalari bilan qiyoslab, uning Sharq falsafasiga taʼsirini oʻrgandilar. Xitoyda Lyan Chji [3] kabi mutafakkirlar Shopengauerning pessimizm va iroda nazariyasini konfusiychilik va daosizm nuqtai nazaridan talqin qilishdi. Hindistonda R.K.Mishra [4] Shopengauerning Upanishadlar va Vedanta falsafasiga oid qarashlarini tahlil qilib, uning Sharq metafizikasiga munosabatini koʻrib chiqdilar. Turkiyada esa, M.Yilmaz [5] kabi olimlar Shopengauerning axloqiy va estetik qarashlarini zamonaviy turk falsafasi kontekstida oʻrgandilar.

NATIJA VA TAHLILLAR.

Artur Shopengauerning “Iroda dunyosi” (*Die Welt als Wille und Vorstellung*) asarida u iroda konsepsiyasini falsafasining markaziy nuqtasi sifatida talqin qiladi. Uning taʼlimoti sharq falsafalari, xususan buddizm va hinduizm bilan muayyan oʻxshashliklarga ega boʻlsa-da, Shopengauer bu anʼanalarni oʻziga xos tarzda talqin qilib, gʻarb falsafasi doirasida original tizim yaratgan. Shopengauerga koʻra, dunyo ikki tomondan talqin qilinadi: “iroda” va “tasavvur” (nemischa “Wille” va “Vorstellung”).

Iroda – bu olamning mohiyati, yaʼni barcha mavjudotning asosidagi metafizik kuch. U bu irodani bilishdan mustaqil, maqsadsiz va doimiy ravishda harakat qiluvchi kuch sifatida tavsiflaydi. Tasavvur esa irodaning koʻrinishi, yaʼni bizning aqlimiz orqali idrok qilinadigan dunyodir.

Shopengauer buddizm va hinduizm taʼlimotlari, xususan Vedanta va Buddaning “dukxa” (azob-uqubat) konsepsiyasidan taʼsirlangan. Masalan, buddizmda hayot azob-uqubat (dukxa) bilan tavsiflanadi, chunki insonning xohish-istaklari tufayli u doimiy ravishda norozilik va yetishmovchilik his qiladi. Shopengauerning irodasi ham shunga oʻxshash: u insonni doimiy ravishda xohish va intilishga undaydi, bu esa azob-uqubatga olib keladi.

Buddizmda xohishdan voz kechish (nirvana) orqali ozodlikka erishish mumkin boʻlsa, Shopengauerning falsafasida bu ozodlik ancha murakkab va pessimistik talqin qilinadi. U irodadan butunlay voz kechishni sanʼat, axloq va zohidlik orqali amalga oshirish mumkinligini taʼkidlaydi, lekin bu jarayon kamdan-kam insonlarga nasib etadi.

Vedantada dunyo “Mayya” (yolgʻon tasavvur) sifatida talqin qilinadi, unda haqiqiy reallik Brahman (mutlaq haqiqat) deb ataladi. Shopengauerning tasavvur

konsepsiyasi Mayyaga o'xshaydi, chunki u biz idrok qiladigan dunyoni faqat olamning ko'rinishi sifatida ko'radi. Biroq, Shopengauerning irodasi Brahmana qarshi turadi, chunki Brahman – bu mutlaq tinchlik va birlik bo'lsa, iroda ascended chi Shopengauerning irodasi maqsadsiz va ziddiyatli kuchdir.

Buddizmning to'rt haqiqati, xususan xohish va azob-uqubat o'rtasidagi bog'liqlik Shopengauerning iroda tushunchasiga yaqin. Lekin buddizmda Nirvanaga erishish uchun amaliy yo'l (sakkiz yo'l) mavjud, Shopengauer esa buni faqat estetik va axloqiy tajribalar orqali amalga oshirish mumkin deb hisoblaydi.

Shopengauer sharq ta'limotlarining metafizik tuzilishini o'z falsafasiga singdiradi, lekin uni ratsional va individualistik g'arb an'anasiga moslashtiradi. Uning falsafasi dindan ko'ra ko'proq sekulyar va pessimistik xususiyatga ega. Shopengauerning falsafasi o'z davri uchun bir qator jihatdan original va zamonaviy edi: Shopengauer birinchilardan bo'lib olamning asosi ratsional aql emas, balki irratsional kuch – iroda ekanligini ta'kidladi. Bu Kantning transsendental idealizmidan keskin farq qiladi va keyinchalik Nitsshe, Freyd va ekzistensializmga ta'sir ko'rsatdi.

Shopengauer san'at va rahm-shafqatni irodadan vaqtincha ozod qilish vositasi sifatida ko'radi. Bu ideya o'z davrida yangi va zamonaviy edi, chunki u estetik tajribani metafizik ma'noga ega deb talqin qildi. Shopengauerning pessimistik dunyoqarashi, ya'ni hayotning asosiy mohiyati azob-uqubat ekanligi haqidagi ta'limoti keyingi ekzistensial falsafa (masalan, Kyerkegor va Sartr) uchun asos yaratdi.

XULOSA

Artur Shopengauer sharq falsafasining g'oyalarini g'arb metafizikasi bilan uyg'unlashtirib, ularni ratsional tizimga aylantirdi. Bu o'z davri uchun inqilobiy qadam edi, chunki sharq ta'limotlari g'arbda keng o'rganilmagan edi. Shopengauerning iroda falsafasi sharq ta'limotlaridan (buddaviylikva hinduizm) ilhomlanib yaratilgan konsepsiyasi g'arbning aqliy an'analari bilan sharqning metafizik tushunchalarini sintezi hosilasi ekanligi keyinchalik psixoanaliz (Freydning libido konsepsiyasi), ekzistensializm va hatto zamonaviy psixologiyaga ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yamaguchi T. Schopenhauer and Buddhism: A Comparative Study. - Tokyo: University of Tokyo Press, 1995.

2. Nakamura K. Schopenhauer's Metaphysics and Its Influence on Eastern Thought. - Kyoto: Rinsen Book Co., 2001. Liang Zhi. Schopenhauer and Chinese Philosophy: A Dialogue. - Beijing: Peking University Press, 2008.
3. Mishra R.K. Schopenhauer and Indian Philosophy: A Study in Vedanta. - New Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.
4. Yılmaz M. Schopenhauer'in Estetik ve Etik Görüşleri. - Istanbul: İletişim Yayınları, 2010.
5. Буддизм асослари ва фалсафаси / Таҳрир: Рахимов Х. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.
6. Фалсафа тарихи / Таҳрир: Комилов Н. – Тошкент: Фан, 2010. – 624 б.
7. Этика ва ахлоқ назарияси асослари / Таҳрир: Сафаров Б. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2012.
8. Ruzmatova, G. (2019). Eastern melodies in the text of Plato // International Journal of Recent Technology and Engineering. Vol. 8, Issue-2S6, July, – P. 444-448. IJRTE. ISSN: 2277-3878.
9. Ruzmatova, G. (2020). Comparativist analysis of Representations about Will in View of Friedrich Nietzsche and Jalaliddin Rumi // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020. ISSN: 1475-7192. –P. 3215-3227.
10. Рuzmatova, Г. (2014). Рухият таҳлили фалсафаси. –Тошкент: Нишон-ношир, 2014.
11. Ruzmatova, G.M. (2023). Konfutsiychilik axloqiy negizlarida olamiy tartibot // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal. – 2023. 11-12-sonlar. – B. 916-923. / Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>.
12. Ruzmatova, G.M. (2024). Comparative studies of the Oriental and Western antropology // ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (128), 191-195. Philadelphia, USA / Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-128-13>